

Nooit meer zwijgen

Door Rob Hartgers

Jules Schelvis overleefde Sobibor. Voor zijn publicaties over het Duitse vernietigingskamp ontving hij een eredoctoraat van de UvA.

Tijdens de viering van de dies natalis op 8 januari kreeg Jules Schelvis (87) een eredoctoraat uitgereikt van de UvA. Schelvis overleefde nazi-vernietigingskamp Sobibor en diverse concentratiekampen. Hij verloor er zijn vrouw, zijn beste vriend en vele familieleden. Na de oorlog zweeg hij dertig jaar over zijn oorlogservaringen, totdat hij in 1982 betrokken raakte bij een proces tegen een van de kampbeulen van Sobibor. Schelvis begon te spreken en te schrijven over Sobibor en andere kampen, en is daar nooit meer mee opgehouden. Eerst stelde hij zijn eigen ervaringen op schrift in het boek *Binnen de poorten*. Daarna schreef hij op basis van uitgebreid bronnenonderzoek en interviews met overlevenden *Vernietigingskamp Sobibor*, een indrukwekkende monografie over het kamp waar bijna 35.000 Nederlandse joden de dood vonden. Het boek geldt als een standaardwerk.

TRANSPORT

Op 1 juni 1943 werd een groep van ruim drieduizend joden, onder wie Schelvis, zijn vrouw en zijn schoonouders, in Westerbork in vee- en goederenwagons gedreven en op transport gesteld in de richting van

Ze hebben ons tot het laatst toe in de waan gelaten dat het best meeviel, dat het een werkkamp was. Bij de Joodse Raad in Amsterdam waren postkaarten uit Auschwitz binnengekomen waarop mensen schreven dat alles in orde was. De Joodse Raad analyseerde die kaarten en kwam tot de conclusie dat je hard moest werken in de kampen, maar dat het eten er goed was. Ze konden niet weten dat de mensen die de kaarten geschreven hadden een halfuur daarna al niet meer leefden.'

SELECTIE

'In Sobibor werden tien wagons met gemiddeld zestig personen het kamp ingereden. Dat was van tevoren uitgedacht. De gascapaciteit van Sobibor was zodanig dat maar tien wagons tegelijkertijd het kamp in konden. We werden uit de wagons gehaald en opgesteld bij de ingang van het kamp. Zoals bij eerdere transporten uit Nederland ook wel was gebeurd, werden tachtig jonge mannen geselecteerd die nog voldoende krachtig waren om zware arbeid te verrichten. Ik hoorde daar niet bij. Ik was 22 jaar, maar zag er jonger uit. Waarschijnlijk

hygiënische omstandigheden dat jullie vast graag een douche willen nemen", werd gezegd. Zij kleedden zich uit terwijl wij uit het kamp vertrokken. We moesten plaatsnemen in twee wagons die apart waren gezet. Toen begon de reis. We wisten niet waarheen. "Julie komen vanavond terug, dan kun je eten en je met je familie vermaken", zeiden de Duitsers die ons begeleidde. Na een paar uur reizen begrepen we dat we nooit dezelfde avond konden terugkeren naar Sobibor. Na een uur of vier uur stapten we uit in Trawniki, halverwege Chelm en Lublin. In de verte zagen we grote werkkampen, met mannen en vrouwen in streepjeskleden. Het was de eerste keer dat we die zagen. Het was een raar gezicht.

Vanuit Trawniki maakten we een voetmars van vijf à zes kilometer die eindigde in een ander, kleiner kamp. Dat bleek Dorohuczka te zijn. We moesten er turf steken. Je kreeg er bijna niets te eten. Het water werd gebracht in ketels en heette koffiewater, maar het was verre van koffie. Alleen de luizen waren in streepjeskleden aanwezig. Het turfsteken was zo zwaar dat ze elke week tachtig nieuwe mensen nodig hadden. Je moest je er letterlijk dood werken. In het kamp was een groep Pools-joodse drukkers. Die hadden papieren op zak waarin stond dat ze ergens in Polen in een drukkerij te werk zouden worden gesteld. Leo en ik waren van professie drukker, dus wij wilden ons bij hen aansluiten. Dat weigerden ze, zij hadden liever Poolse joden bij hun groep. We besloten het er niet bij te laten. Tijdens het turfsteken vroegen we een begeleider of hij ons wilde terugbrengen naar het kamp omdat we nodig de commandant moesten spreken.

De commandant zag ons van verre aankomen. Hij kan twee dingen doen, dachten we: óf hij pakt zijn pistool en knalt ons neer, óf hij heeft een goede bui en vraagt wat we komen doen. Dat laatste deed hij. We hadden ons prevelementje klaar. Nadat de commandant een moment had nagedacht zei hij: "Nah gut, einverstanden, meld je maar bij de drukkers. Ga naar het kamp en wacht tot ze je komen halen".'

RADOM

'Zo kon ik samen met Leo en een derde Nederlandse drukker na twee weken Dorohuczka verlaten. Via een nevenkamp van het beruchte Majdanek-kamp aan de rand van Lublin kwamen we in Radom terecht, een stad van meer dan honderdduizend inwoners, onder wie ongeveer veertigduizend joden. Eind juli 1943 waren er nog maar vijfduizend joden over. De rest was een jaar eerder vergast in Treblinka. Wat resteerde,

'De Joodse Raad kwam tot de conclusie dat je hard moest werken in de kampen, maar dat het eten er goed was'

Polen. Schelvis: 'We stonden met 62 mensen en een kinderwagen in één wagon. Plaats om te zitten was er niet, laat staan dat er ruimte was voor de zieken om te liggen. Bij het inladen van de trein maakte het niet uit of je ziek, jong, of kreupel was. Je kreeg een tonnetje waar je je behoeften in moest doen en een tonnetje met water.

Hoe dichter we bij het Oostfront kwamen, des te vaker de trein stopte. Militaire transporten gingen altijd voor, gewone personentransporten trouwens ook. Iedereen in mijn wagon dacht dat we naar Auschwitz gingen. Toen de trein in Polen aankwam, herkennen mijn Poolse schoonouders de regio. Mijn schoonmoeder zag dat we niet in zuidelijke richting reden, naar Auschwitz, maar in oostelijke richting. Via Radom en Lublin kwamen we na 72 uur in Sobibor terecht, niet wetende wat dat voorstelde. In de verte zagen we wachttorens, prikkeldraad en veel barakken. Het zag er netjes uit. Dat was allemaal camouflage.

vond de officier die de selectie deed, mij te jong. Bij toeval zag ik dat mijn zwager wel geselecteerd was. Met mijn zwager had ik een goede band. Ik besloot dat ik bij zijn groep wilde. Toen een SS'er het veld op liep om zijn selectie te bekijken sprong ik op, niet wetende dat ik daarmee met mijn leven speelde. De SS'er keek me aan, we wisselden een paar zinnen, en ik mocht naar de andere groep. Tot mijn vreugde zag ik daar mijn boezemvriend Leo de Vries. Leo en ik waren in hetzelfde huis in Amsterdam geboren, op Rapenburg. Ons gezin woonde in het voorhuis, de familie De Vries in het achterhuis. Ik was ontzettend blij toen ik Leo zag. Samen gaan we het onbekende tegemoet, dacht ik.'

DOROHUCZA

'De rest van de mensen op het veld, onder wie mijn vrouw en mijn schoonfamilie, moest zich uitkleden. "Jullie zijn zolang onderweg geweest onder slechte

was een klein getto van niet meer dan vier straten. Vergeleken met Dorohuczna en Lublin was het de hemel op aarde. Het had een joods zelfbestuur en joodse politieagenten die de orde handhaafden. Er waren twee gaarkeukenen waar je zo veel kon eten als je wilde. Na enige tijd werden we naar het station gestuurd om onderdelen van drukpersen uit te laden. In een school op twintig minuten lopen van het getto werd de drukkerij ingericht, met een zetmachine, zetbokken, een soort bindmachine en een kantoor voor de Duitse opzichters. Lang niet alle Polen bleken werkelijk drukker te zijn. Ze zaten met de handen in het haar, want ze wisten niet hoe de machines werkten. Leo en ik wisten dat wel, wij werden de sterren van de drukkerij. Het voornaamste dat gedrukt werd, waren aanplakbiljetten waarop werd aangekondigd dat er weer saboteurs ter dood waren gebracht.'

OOGSTFEEST

'In november 1943 werden in twee dagen tijd in de kampen van Lublin en omgeving 42.000 joden geëxecuteerd. "Oogstfeest", noemden de nazi's deze actie. Ook het getto van Radom werd geliquideerd. Dat gebeurde met mitrailleurs, geweren en pantserwagens – alle wapens die voorhanden waren. Alleen mannen die nog in staat waren om te werken, onder wie ik zelf en mijn vriend Leo, werden gespaard.

We moesten door een bos naar een nieuw kamp lopen, aan de rand van Radom. In de verte hoorden we hoe mannen en vrouwen werden geëxecuteerd. Het voor twintig tot vijftig graden. We kregen streepjeskleden te dragen van heel dunne stof. Schoenen waren er niet meer. Je kreeg houten plankjes onder je voeten. Zo moesten we werken. Een van mijn laatste opdrachten in Radom was het vergroten van het kamp. Ik moest de bestaande palen uitgraven en tien meter verderop nieuwe gaten graven. Alleen maar pesterij. Het vroom zo hard dat we onze houwelen nauwelijks in de grond in konden drijven. Ondanks de felle kou werkten we hard. Hoe dieper de kuil, des te beter je beschermd werd tegen de wind. Ik besefte dat ik aan de vrieskou kapot zou gaan. Op een kilometer afstand van ons kamp was een wapenfabriek. Ik heb mij toen gemeld bij de *Arbeitsführer* van die fabriek. Hij kon nog een paar jonge mannen gebruiken. In die fabriek heb ik gewerkt tot juli 1944.'

BEVRIJDING

'In de zomer van 1944 trokken de Russen Polen binnen. Ze bleven steken op dertig kilometer van Radom. Er werd een oekaze uitgevaardigd dat geen enkele jood levend in Russische handen mocht vallen. We moesten dus Radom verlaten. Met 2500 mannen en vrouwen begon ik aan een dodenmars die eindigde in Auschwitz. Bij aankomst werden we opgesteld voor Duitse doktoren. Weer was er een selectie en weer kwam ik terecht aan de goede kant, samen met Leo en de andere Nederlandse drukker. Vanuit Auschwitz reisden we per trein dwars door Tsjecho-Slowakije naar Duitsland. We kwamen terecht in Vaihingen an der Enz, een plaatsje vlakbij Stuttgart, waar we te werk werden gesteld in een onderaardse vliegtuigenfabriek

van Messerschmidt. We moesten er wagons met cement en hout uitladen.

Najaar 1944 werd het kamp in Vaihingen opgeheven en omgevormd tot een "sanatorium" voor de zieken uit de kampen in de omgeving. Wij joden werden naar een ander kamp gedirigeerd. Daar waren de omstandigheden nog zwaarder dan in Dorohuczna. Het was *Vernichtung durch Arbeit*. Ik kreeg er een ontsteking aan mijn voet en mocht terug naar Vaihingen. Leo was zo verzwakt dat ik zag dat hij het niet lang meer zou redden. Ik vroeg of hij ook naar Vaihingen mocht, maar ze stuurden hem naar een zoutmijn. Kort daarop is hij aan uitputting gestorven.

Op 8 april 1945 werd het "sanatorium" bevrijd door het Franse leger. Ik werd overgebracht naar het plaatselijke hospitaal. Na een paar dagen was ik zodanig opgeknapt dat ik weer helder kon denken. Ik vroeg de zusters om een potlood en heb mijn hele verhaal opgeschreven op de achterzijde van formulieren van de Wehrmacht. Dat deed ik bewust, zodat niemand later kon zeggen dat ik het verhaal tien of twintig jaar na de oorlog had opgeschreven.'

NEBENKLÄGER

'Terug in Amsterdam had ik geen zin om achterom te kijken en te treuren. Ik wilde verder met mijn leven. Via connecties kwam ik in dienst van De Arbeiderspers. Over mijn oorlogservaringen sprak ik met vrijwel niemand. Totdat ik in de jaren zeventig benaderd werd door een journalist van *Het Vrije Volk*, die mij wilde interviewen over mijn ervaringen. Dat was het moment om het stilzwijgen te doorbreken. Ik ben niet opgehouden met praten. De aantekeningen die ik meteen na de oorlog had gemaakt, verwerkte ik tot het boek *Binnen de poorten*, mijn persoonlijke verslag van twee jaar in Duitse concentratiekampen.

Een tweede keerpunt was een bezoek aan mijn zus in Australië in 1981. Mijn zus wist dat in Melbourne Poolse drukkers woonden die samen met mij de oorlog hadden overleefd. Ze spoorde ze op en maakte een afspraak. Het was een groot feest, we herkennen elkaar meteen. Via hen kwam ik in contact met een man in Melbourne die de opstand in Sobibor had meegemaakt waarbij twaalf SS'ers zijn gedood. Deze man moest in 1982 in Duitsland getuigen in een proces tegen de SS-Oberscharführer Karl Frenzel, een van de beulen van Sobibor. Hij was doodsbang om alleen naar Duitsland te gaan en vroeg mij om hem op zijn reis te vergezellen.

De Nederlandse slachtoffers werden tijdens het proces vertegenwoordigd door een advocaat, maar die man deed zijn smool niet open. Hij zat erbij en streek zijn geld op. Ik stapte naar de president van de rechtbank en vroeg of ik mocht optreden namens mijn familieleden. Dat was mogelijk. Ik werd benoemd tot *Nebenkläger*, een soort officier van justitie die spreekt uit naam van degenen die dat niet meer kunnen. Ik heb tegen Frenzel levenslang geëist. Dat heeft hij ook gekregen.'

OPENBARING

'Als *Nebenkläger* mocht ik de documenten inzien die bij de rechters op tafel lagen. Dat waren onder meer

verslagen van eerdere processen tegen SS'ers, vanaf de jaren vijftig. Die documenten waren voor mij een openbaring. Van een rapport van het Afwikkelingsbureau concentratiekampen uit 1946 wist ik dat vanuit Nederland 34.000 joden naar Sobibor waren gestuurd. Hoe zo iets ingewikkelds in organisatie en uitvoering in zijn werk ging, wist ik niet. Het viel mij ook op dat getuigenverklaringen soms niet overeenkwamen. Advocaten van verdachte nazi's maakten daarvan gebruik om de getuigen af te schilderen als onbetrouwbaar.

Ik besloot dat ik precies wilde uitzoeken wat er was gebeurd in het kamp waar mijn vrouw en zoveel van mijn familieleden zijn vermoord. De kennis die ik tijdens het proces opdeed, was nog onvoldoende om met autoriteit over het vernietigingskamp te kunnen schrijven. Ik heb daarom alle getuigen na afloop van de zittingen gevraagd om voor de camera hun verhaal te doen. In de Sovjet-Unie interviewde ik de man die de opstand in Sobibor heeft voorbereid. Daarnaast deed ik onderzoek in Duitse archieven, in Warschau, Lublin, Jeruzalem en Nederland. Ik ben er steeds van uitgegaan dat verklaringen die het kortst na de oorlog zijn afgelegd het best in het hoofd zitten en het meest betrouwbaar zijn.

Bij het schrijven van mijn boek *Vernietigingskamp Sobibor* kon ik mij baseren op archiefmateriaal, op getuigenissen en op al het filmmateriaal dat ik heb opgenomen. Er zijn er maar weinig die dat kunnen. Zelfs de mensen die het kamp hebben overleefd, weten vaak niet meer dan wat er in hun eigen kring is gebeurd. Ik heb het totale overzicht.' ●

Jules Schelvis, Binnen de Poorten. Uitgeverij De Bataafsche Leeuw, € 16,-

Jules Schelvis, Vernietigingskamp Sobibor. Uitgeverij De Bataafsche Leeuw, € 25,-

Erepromotor

Hans Blom, oud-directeur van het Nederlands Instituut voor Oorlogsdokumentatie, is de erepromotor van Jules Schelvis. Volgens Blom is het onderzoek van Schelvis naar Sobibor 'een fundamenteel wetenschappelijk werk': 'Toen hij Vernietigingskamp Sobibor aanbood aan Lou de Jong, zei deze al dat hij het boek zonder meer als dissertatie zou hebben geaccepteerd. Dat is heel bijzonder voor iemand die niet uit de wetenschap afkomstig is. Zijn studie was de eerste uitgebreide publicatie over Sobibor. Onderzoek naar het kamp is lastig, omdat het na de oorlog totaal vernietigd is. Er zijn bovendien zeer weinig overlevenden.'

Wat Schelvis kenmerkt, is volgens Blom zijn grondigheid en zijn nauwkeurigheid: 'Hij wil zo precies mogelijk uitzoeken wat er in het kamp gebeurd is. Hij heeft een enorme drang om dat te weten.'